

HOZZÁFÉRÉS

Martin Heidegger alapvető technikaszovege¹ szerint a technika a feltárás (*Entbergen*) egy módja. A feltárás az igazság-feltárlás, az el-nem-rejtettség megnyilvánulása. Azaz a feltárás az a terület, ahol az igazság maga történik.

Másképpen fogalmazva a technika meghatározza azt, ahogyan a világot látjuk és megismerjük. A technika által, a technikán keresztül tehát megismerünk. A világot ismerjük meg. A világ feltárása – a megismerés – persze hatással van a módra, ahogyan megismerünk, tehát a technikára is. E visszacsatolás során nemcsak a technika, hanem a világ is megváltozik számunkra². Hogy a megismerésnek ez a fajtája milyen veszélyeket rejt szükségszerűen magában, azt a már említett szöveg *tárja fel*, jelen dolgozat nem is vállalkozik ezek vizsgálatára.

Heidegger olyan példákat hoz a technika lényegének keresése közben, mely kora technikájának³ legfejlettebb szintjét jeleníti meg. E példák azok, melyek a jelen szöveg fókuszpontjába kerülnek, hogy levonhassunk belőlük bizonyos – a kor technikájára vonatkozó – előfeltevéseket. A preconcepciók alapján hozzáférünk egy olyan elképzeléshez, mely a technikának az emberi közösségekben és tevékenységekben betöltött legfontosabb szerepére világít rá.

Okkal feltételezhetjük, hogy vannak olyan irodalmi szövegek, melyek hasonlóképpen reflektálnak korunk technikájára, ahogyan a Heidegger-szöveg példái a '40-es évek csúcstechnikájára. Dekantálva, kinyerve a szöveg vonatkozó mozzanatait, egy olyan elképzelést tárhatunk fel, mely napjaink technikájának döntő vonásaira mutat. Ez talán nem csak ahhoz vihet közelebb bennünket, hogy jobban megértsük

1 Martin Heidegger: *Kérdés a technika nyomán* in *A későújkor józansága* II. kötet (szerk.: Tillmann J. A.), Göncöl, Bp., 1994. 111-133. o.

2 Heideggeri terminológiával élve: a kikövetelés (*Herausforderung*) mértékének növekedésével egyre inkább állományként (*Bestand*) ismerjük fel a világot.

3 A '40-es évek végéről van szó, hiszen az említett szöveg 1949-ben készült.

a ma élő ember igényeit, életmódját, vonatkoztatási rendszerét, megismerésének logikáját, de a hat évtizednyi különbséget is olyan megvilágításba helyezi, mely a technikai változás gyorsaságát érzékelteti. A technikai változás gyorsasága pedig a kikövetelés éhségét jelzi.

A szerző, akinek a szövegeire támaszkodni fogok dolgozatomban: William Gibson. Három regénye lesz segítségemre, melyek együttesen trilógiát alkotnak – Gibson legutóbbi trilógiáját⁴.

Az amerikai-kanadai szerző kézenfekvő választásnak tűnik egy ilyesfajta összehasonlításhoz, egyrészt, mivel regényeiben mindig is jelentékeny volt a technika szerepe, így témájában éppen az általunk körüljárt területet érinti. Másrészt azok a képek, melyeket e szövegek a technikáról és a technicizáltságról prezentálnak, pontosan fedik korunk viszonyait. A nyugati világ polgára által elérhető legfejlettebb technikát szövegvilága szerves részévé teszi, ám a sci-fi műfaj „túlkapásai”⁵ nélkül. Gibson pontosan ismeri a közeget, amiről ír, regénye szereplői hozzánk hasonló emberek, akik mindennapi szinten használják a technikát munkára, kikapcsolódásra, szórakozásra, művészetekre. Ők a virilíoi letelepedett ember típusai, akik fenntartások nélkül élnek a legkorszerűbb technikával.

Az eddigi Gibson-írások közül egyértelműen a Blue Ant-trilógia a legoptimálisabb választás szempontunkból. E három kötet a szerző legutóbbi alkotásai, melyek éppen ezért a legmodernebb technikai állapotot mutatják, és Gibson előző munkáihoz képest ezek már nem sci-fi szövegek⁶.

4 A trilógia három része sorrendben a *Trendvadász (Pattern Recognition)*, *Árnyvilág (Spook Country)* és a *Nyomtalanul (Zero History)* címet viselik.

5 A sci-fi irodalom módszere a technika megközelítését tekintve természetesen csupán e dolgozat szempontrendszerére alapszik, mondható túlkapásnak. Mivel a sci-fi szövegek jelentékeny része egy lehetséges jövő technikájáról mond valamit, ezért félrevezető azokból korunk viszonyaira következtetnünk, jóllehet beszédes lenne egy olyan vizsgálat, mely azt kutatná, a kor milyen törekvései, vágyai jelennek meg abban a dedukcióban, mely a jelen technikájáról a jövő technikájára utal.

6 A műfaji meghatározást – révén témánk szempontjából marginális – nem firtatom. Van értelmezések, melyek krimiként olvassák a trilógia köteteit, mások a thriller kifejezést használják, ezzel kerülőútra térve a meghatározásban. Gyakran illetik a technothriller megnevezéssel is, ami – bár jól hangzik – tovább kuszálja a szálakat, anélkül, hogy érdemben hozzáadna a kérdéshez.

A modern technika Heidegger szerint számottevő veszélyt, sőt, magát a veszélyt rejti magában. Mind a már említett szövegében, mint *A filozófia vége és a gondolkodás feladata* című tanulmányában a technikát, illetve a kibernetikát olyan emberi tevékenységként aposztrofálja, melyek természetüknél fogva elrejtik⁷ az ember elől a feltárásnak – és így az igazságnak – egy régebbi, poétikus módját.⁸

Miben más a modern technika által működtetett feltárás, a poétikus feltáráshoz képest?

A modern technikát uraló feltárás nem a *ποίησις* értelmében vett megalkotó létrehozásban bontakozik ki. A modern technikában ténykedő feltárás egy kihívás, amely a természettől azt követeli, hogy energiát szolgáltatson, amit mint olyat el lehet vinni és fel lehet halmozni. De nem erre szolgált-e a régi szélmalom is? Nem! Szárnyai ugyan forognak a szélben, de közvetlenül a szél fúvására hagyatkoznak. A szélmalom nem azért vár energiákat a légáramlástól, hogy felhalmozza őket.⁹

Az idézett részlet szerint kétféle feltárás lehetséges: a poétikus feltárás, mely a megalkotó létrehozásban működik, illetve a modern technika feltárása, mely kihívás, kikövetelés a természettel szemben a technikai feltárást működtető részéről. Ez a követelés az energiára irányul. Nem pusztán a természeti kincseknek, a természet erőinek kiaknázásáról van szó – ezt a régi szélmalom teszi Heidegger szerint –, sokkal inkább azok kisajtolásáról, miáltal létrejön a kikövetelésnek az a lánc, melyben minden, mint állomány értelmeződik. Az egyik ugyanis a természetre hagyatkozik, tehát annak működését tevékenyen nem változtatja meg, nem offenzív a természet erőivel szemben.

Ezzel szemben hogyan nyilvánul meg a modern technika feltárásának követelő jellege?

Egy vidéktől ezzel szemben szenet és érceket szokás követelni. A föld öle

7 Vö.: Martin Heidegger: *Kérdés a technika nyomán* in *A későújkor józansága* II. kötet (szerk.: Tillmann J. A.), Göncöl, Bp., 1994. 127. o.

8 Valamint nyugtalanítóan sokszor használja velük kapcsolatban a *végzet, baj, veszély* kifejezéseket.

9 Martin Heidegger: *Kérdés a technika nyomán* in *A későújkor józansága* II. kötet (szerk.: Tillmann J. A.), Göncöl, Bp., 1994. 117. o.

mint köszéntelep, a talaj, mint érc telér tárulkozik fel. (...) A levegőnek az lett a dolga, hogy nitrogént adjon le; a földnek, hogy ércet, az ércnek pedig például, hogy uránt adjon le, ennek hogy atomenergiát, amit pusztító vagy békés célokra lehet elszabadítani. (...) A vízerőmű¹⁰ a Rajnába van állítva. Kiköveteli a Rajna víznyomását (...) Az elektromos áram előállításának ezen egymásba kapcsolódó sorozatában a Rajna is feladat végrehajtójaként jelenik meg.¹¹

A kihívás *nem hagyja lenni* a dolgokat olyanoknak, amilyenek eddig voltak. A talaj, az érc, a folyó, vagy akár a levegő csupán funkciókká lesznek egy óriási folyamatban és képtelenek leszünk másképpen megismerni őket, csupán e funkciókon keresztül. A természet szuverenitása szűnik meg. Ebben a folyamatban a dolgok végül eszközökké válnak, sőt – ahogyan Heidegger fogalmaz – bevethető állománnyá.

A modern technika legjellemzőbb vonása tehát az a kikövetelés vagy kihívás, ahogyan a természettel szemben fellép. A világ állománnyá válása ennek a következménye és a technika nem technikai lényege – az állvány (*Gestell*) – is kikövetelő logika mentén működik.

Heidegger állításait alapul véve azt láthatjuk, hogy a '40-es évek csúcstechnikája a *kihívás*, *kikövetelés* fogalom segítségével írható le. Leglényegibb mozzanata ebben a természettől való követelésben nyilvánul meg, abban az agresszív gesztusban, mely a dolgokat megfosztja a szuverenitásuktól.

Mi lehet az a kulcsszó, mely napjaink technikájának lényegi jellegzetességét hasonló tömörséggel írja le, mint a *kihívás* a '40-es éveket? Vagy másképp hangsúlyozva: mi a modern technika leglényegibb mozzanata? Mivel a technika az elmúlt hetven évben nemcsak az ipar és a hadászat területén fejlődött óriásit, hanem ennél is látványosabb hatást gyakorolt az átlagember életére, ezért valahol itt – a legszembetűnőbb különbségnél – kell keresnünk napjaink modern technikájának meghatározó vonását. Heidegger – mikor szövegét írta – az ipar és a mezőgazdaság mind nagyobb gépesítésének volt szemtanúja, mely

10 A hivatkozott magyar fordításban a fordító eredetileg a „vízerőgép” szót használja, ezt indokoltan tartottam kicserélni az általam használtira, mivel ez közelebb áll az eredeti kifejezés (*Wasserkraftwerk*) jelentéséhez és hasonló konnotációkat „kapcsol be”.

11 I. m. 118. o.

természetesen nem hagyta érintetlenül az egyes embert sem. Ám a hétköznapok gépesítésének¹² még nem lehetett tanúja, legalábbis annak nem, hogy az egyes ember életének minden területén gépek jelenhetnek meg.

Nem arról van szó, hogy az ember ipari, gazdasági tevékenysége ne lenne ma már kihívás a természettel szemben, mert az. Sőt, a technikai fejlődéssel a kikövetelés még átfogóbb lett, mint volt.¹³ Ám már nem ez a modern technika legszembetűnőbb aspektusa.

„A kikötő felett úgy szürkéllett az ég, mint a televízió képernyője műsorszünet idején.”¹⁴ Ez a *Neurománc* című szöveg kezdőmondata, és ez – ahogyan a szöveg recepciójából látszik – komoly jelentéssűrűséggel bíró mondat. A számos jelentés és konnotáció közül ezúttal én csak egyre szeretném felhívni a figyelmet. Az 1984-ben megjelent szöveg kezdőmondata azonnal a technika retorikáját idézi meg, melynek a legfontosabb szimbóluma a '80-as években a televízió volt.

A '40-es évek végén és az '50-es években minden bizonytalanság a szimbólum az atombomba lehetett. A '60-as években az űrhajó. A '90-es években a számítógép. Napjainkban pedig – úgy tűnik – a kompakt eszköz, vagy – kissé megtévesztő névvel – az okos telefon.¹⁵ Ezekben az eszközökben minden digitális tartalom hozzáférhető, méghozzá egy nagyon jól kezelhető fizikai testben. Az álló- és mozgóképrögzítés vagy a GPS helymeghatározás és a különböző multimédiás tartalmak mellett az internet is elérhető ezeken az eszközökön.

A kompakttá válás fokozatai jól követhetőek a három említett Gibson-regényben is. A *Trendvadász* (*Pattern Recognition*, 2003) magyarul 2004-ben jelent meg. Az *Árnyvilág* (*Spook Country*, 2007) – a trilógia

12 Nem a hétköznapok elgépiesedéséről van szó, hanem arról a folyamatról, melynek során az emberi tevékenység mind több és több aspektusában jelennek (vagy jelenhetnek) meg gépek. A közlekedéstől a táplálkozásig, a tisztálkodástól a kikapcsolódásig és sportig, a munkától a vásárlásig vagy a szexuális élettől a kommunikációig.

13 Igaz, egyre nagyobb a száma azoknak a próbálkozásoknak is, melyek a kikövetelés visszaszorítására törekuszenek.

14 William Gibson: *Neurománc*. Ford.: Ajkay Örkény. Bp., Valhalla Páholy, 1999. 9. o

15 Megtévesztő, hiszen számtalan funkciója mellett – ha akarunk – éppen telefonálni is tudunk vele.

második része – 2009-ben követte, majd a *Nyomtalanul* (*Zero History*, 2010) zárta le a sorozatot 2010-ben.

Már az első részben is interneten keresztül szerzik meg a szereplők a szükséges információt – egy asztali számítógép mellett ülve. „Három perc múlva a Judge Advocate Locks egyik lakatosával tárgyal telefonon. A címet a Google-n találta (»Észak-London biztonsági záruk«, Keresés).”¹⁶

Ugyanez a hét évvel később megjelent záró kötetben már mobilinternettel ellátott noteszgépekkel vagy okos telefonokkal történik, napjaink ikonikus márkáit és weblapjait – például a Twittert – használva.

A nő „Hol van most?” kérdését „nagyjából 2 órája küldték a TweetDeckről”. „Párizs – gépelte be Milgrim. – Egy férfi követ, láttam tegnap Londonban. A magáé?” Rákattintott a küldés gombra. Beleszürcsölt az eszpresszójába. Frissítette az ablakot. „Leírás?” Ez kevesebb mint öt másodperce érkezett a TweetDeckről.¹⁷

Mindkét jelenet ugyanarról tanúskodik. Az információszerzés brutális felgyorsulásáról. Ez az, amit *hozzáférésnek* neveznek, és ami a modern technika legfőbb és legszembeűnőbb aspektusa. Minden eddignél könnyebb hozzáférni az információhoz.

Érdeemes azonban a két jelenet közötti különbségre is figyelni. Az első egy asztali gép mellett játszódik az egyik szereplő otthonában. A második egy orosz-amerikai férfi párizsi utazásán történik, egy kávézóban ülve. Az újabbnál újabb eszközök nemcsak a hozzáférést terjesztik ki, de csökkenő méretük miatt mobilizálják is azt. Gibson mondatformálása is beszédes a második idézet esetében. Három, rövid, jelzős szerkezet nélküli kijelentő mondat követi egymást a küldés és a frissítés aktusa között, melyek gyorsítják a szöveget és az olvasást, ezzel érzékeltetve a kapcsolatteremtés gyorsaságát és takarékoságát. Ha valamihez hozzáférhetünk, ahhoz szinte bárhol hozzáférhetünk. Ám csakis a megfelelő technikai háttérrel, mely egyben azt is jelenti, hogy az eszközeitől megvont ember kiszolgáltatott és a legalapvetőbb információkhoz sem képes hozzáférni. Jó példa erre a reggel, hotelszobájában ébredő Milgrim, aki „[a] Neo nélkül, kikapcsolt

16 William Gibson: *Trendvadász*. Ford.: Gálla Nóra, Bp., Magyar Könyvklub, 2004. 51. o.

17 William Gibson: *Nyomtalanul*. Ford.: Tamás Dénes, Bp., Metropolis Media, 2010. 102. o.

lappal sehogy sem tudta kideríteni, mennyi az idő”¹⁸. A használt technikai eszközök megkönnyítik a mindennapi életet. Ez a kényelem viszont kiszolgáltatottsággal jár együtt. Ez az egyik ár, melyet meg kell fizetnie a „végpolgároknak”.

A hozzáféréssel azonban a felhasználók hozzáférhetősége is együtt jár. Nem csak azért, mert az internetes regisztrációkkal nyomot hagyunk magunk után, nemcsak azért mert a közösségi oldalakon, melyekhez önként csatlakozunk, számtalan információt osztunk meg másokkal.¹⁹ Azért is, mert – egyelőre a nagyobb városokban – egyre inkább szaporodnak a folyamatosan működő térfigyelő kamerák.

Londonban szinte mindenütt voltak kamerák. (...) Emlékezett rá, hogy Bigend egyfajta autoimmun betegség tüneteinek nevezte őket: amikor az ország védelmi mechanizmussal pumpálja fel magát valamilyen aktívan pusztító, krónikus kórsággá. Az árgus szemek szétmarják mindannak az egészséges működését, amit látszólag védelmeznek.²⁰

E kamerák egy részének képeihez az interneten keresztül bárki, bárhol, bármikor hozzáférhet és valós időben figyelhet meg helyszíneket.

A hozzáférés teljes körűvé válása nem csak a hétköznapi, bárki által használható technikának a sajátja, de minden területnek, melyet a technika érint, így például a hadiiparnak is. Elég csak a ballisztikus rakétákra vagy a katonai műholdakra gondolnunk, melyek egészen új értelmet adnak a teljes körű hozzáférés fogalmának. A globalizáció és a kozmopolitizmus terjedése is ezzel hozható kapcsolatba. A világ legnagyobb vállalatainak termékeihez, szolgáltatásaihoz ma már bárki hozzájuthat a nyugati világban és a távol keleten. Az uniformizálódás egyik oka éppen ez. A metropoliszok lakosságának sokfélesége, illetve az országok, sőt, kontinensek közötti átjárhatóság mértékének növekedése a globális hozzáférés bizonyítékai. A multikulturalitást eleve a hozzáférhetőség teszi lehetővé. A hozzáférés fogalma nélkül értelmetlen

18 I. m. 156. o.

19 Rengeteg internetes oldal és közösség az exkluzivitás érzetét kelti. Ám a nyugati világban igazán exkluzitásnak már az számít, ha valaki megteheti, hogy ne legyen hozzáférhető.

20 I. m. 57-57. o.

róla beszélni.

A multikulturalitás működésének összetett és sikerült példája Tito karaktere az *Árnyvilágból*. Tito születését tekintve kubai-orosz, ám az Egyesült Államokban él. Vallásos: a keresztény és a karibi hitvilágnak egy különleges ágát követi, melyet santería-kultusznak neveznek. A szambo és a sistema – a Specnaz által használt harcművészetek – gyakorlója. A hozzáférés kiterjedtsége által elképzelhetetlen lenne, hogy ilyen minőségek valahogyan egymás mellé kerüljenek, még akkor is, ha szövegökönömi szempontok miatt Tito karaktere természetesen nem mindennapi személy. Épp a benne összefutó kevert minőségek miatt lesz érdekes karakter. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek hasonlóan sokrétű kulturális minőségek egy átlagos „végpolgárban”. Elég ha a távol keleti harcművészetek vagy a jóga elterjedésére gondolunk a nyugati világban: soha nem voltak részei az európai (vagy az amerikai) kultúrának, mára mégis akceptálódtak egy bizonyos fokon, egy bizonyos formában.

A hozzáférés így nem csak az uniformizálódás forrása, hanem alkalmat ad egymástól különböző, távol eső minőségek egyedi találkozására. Gibson kreatív karakterei – ahogyan az identitásukat az uniformizálódásban megtalálni vágyó emberek – megteremtik maguknak egyediségüket, mely már nem a nemzetiségre jellemző adott kulturális háttérben vagy a mindig már adott közösséghez tartozásból adódik, hanem a hozzáférhető divatok logikája szerint szerveződik. Persze a divat nem tesz egyedivé, hanem ismét egy közösség részeként határozza meg az embert és ezzel szembesülnek is a trilógia karakterei. Szinte dacosan keresik azokat a lehetőségeket, melyeken keresztül autentikusakká válhatnak, legyen az a művészet, a munka vagy a stílus. Így az ellenkultúra részeseivé válnak, hogy aztán ismét szembesüljenek a ténnyel: az ellenkultúra részének lenni is egyfajta trend. Minidig tehát valami „mélyebbet” keresnek, ami időtálló a gyorsan inflálódo értékek korában. A *Nyomtalanul* „titkos” márkája – a Gabriel Hounds – is ezen a törekvésen alapul: „Az egész az időtlenségről szól. Arról, hogy kivonják magukat az újdonságiparból. A lényeg a mélyebb kód.”²¹ Mondja az egyik divattervező a márka megálmodóiról Hollis Henrynek, a regény

21 I. m. 108. o.

egyik főszereplőjének. Egy másik helyen ugyanez a divattervező egy Danny nevű barátja Gabriel Hounds dzsekiéről azt mondja:

A dzseki nagyon hasonlított a tiédre, de valamilyen vitorlavászonból készült, és piszkosfehér volt, sima rézgombokkal. Mindig ráfért volna egy kiadós mosás. Tökéletesen egyszerű volt, de az a fajta darab, amit mindenki azonnal meg akar szerezni, vagy ha az nem sikerül, meg akarja tudni a tervező vagy a márka nevét. Danny nevetett rajtuk. Megmondta nekik, hogy nincs neve. Megmondta nekik, hogy ez „kurvára valódi, és semmi köze a divathoz.”²²

A fenti idézetek ugyanarra mutatnak rá: az abszolút hozzáférés korában a dolgok „névtelensége”, hozzáférhetetlensége, az állandóság az, ami értéket képvisel. A gyors elérés korszakában relatíve leértékelődnek, sőt, elértéktelenednek a megszerezhető dolgok. Hasonlóképp értelmeződik a Gibson által a *Nyomtalanul* köszönetnyilvánításában a „létező legnagyobb tét”-ként aposztrofált fogalom is, melyet Bigend a leginkább szeretne magáénak tudni:

- Az order flow-t. Egyszer titokról mesélt. Vancouverben, amikor először találkoztam vele. Imádja a titkokat.
- Tudom – mondta Hollis.
- De nem minden titok olyan információ, amit az emberek megpróbálnak elrejtteni. Van olyan, hogy a titkos ismeret *ott van*, csak az emberek nem tudnak hozzájutni.
- Hol ott?
- Csak úgy *van*, a világban. Egyszer megkérdeztem, hogy ha bármilyen titokra fényt deríthetne, mi az a tudás, amit a legjobban szeretne megkapni, de nincs a birtokában. Erre azt mondta, valami olyat akar, amit soha senki másnak nem sikerült megszereznie.
- És?
- A másnapi order flow. Vagy akár a következő óráé. Sőt, percé.
- De mi az?
- A piacon átfutó valamennyi megrendelés összessége. Minden, amit valaki épp eladni vagy venni készül. Minden. Részvények, kötvények, arany, bármi. Ha jól értettem, amit mondott, ez az információ minden tetszőleges pillanatban létezik, de nincs összegezve. Állandóan jelen van, de megismerhetetlen. Ha valaki kiszámolná, a piac megszűnne valóságosnak lenni.
- Miért? (...)

22 I. m. 111. o.

- Mert a piac *lényege* nem más, mint az a tény, hogy képtelenség bármelyik tetszőleges pillanatban összegezni az order flow-t.²³

Az *order flow* természeténél fogva hozzáférhetetlen „információ”, így csak elvileg nevezhetjük információnak. Állandóan jelen van, bár minden pillanatban változik. Látható, de nem átlátható. Hubertus Bigend – a *Nyomtalanul* legkülönösebb figurája – ezt a titkot áhitja a leginkább. Számára az *order flow* tölti be a Gabriel Hounds dzseki szerepét. Az *order flow* állandó, ám hozzáférhetetlen információként maga az érték. Nem véletlen, hogy a piac fogalmával áll összefüggésben és a létező legnagyobb tétként értelmeződik. Kívül áll az elérésen, a teljes hozzáférés korában, abban a világban, melynek a „piac” a kulcsfogalma.

Az információ gyors elérése egyfelől rendkívül kényelmes és hasznos, hiszen időt és energiát spórol meg. A hozzáférhető dolog viszont mindig kizárólag információként értelmeződik, így a hozzáférés nem szűnik meg egyfajta állományként megképezni a világot. Egyre inkább „[a] gépek határozzák meg, hogy mit tudsz megcsinálni.”²⁴ A gép, ami kiszolgál – kiszolgáltat.

23 I. m. 160-161. o.

24 I. m. 202. o.